

Mars 2014

SNS ANALYS

nr19

Lärlingsutbildning – en väg till arbetsmarknaden?

LÄRLINGSUTBILDNINGEN kan ses både som en pedagogisk modell för yrkeslärande och en metod att korta vägen mellan skola och arbetsliv.

Två modeller kan urskiljas. En mer reglerad modell, som återfinns bland annat i Danmark, Tyskland och Österrike och en mindre reglerad modell, med England som exempel. I den förra ges en bred utbildning som styrs av lagstiftning och kollektivavtal, medan den senare har små inslag av skola och styrs av branschorganisationer, entreprenörer och enskilda företag. I den förra är yrkesbevis viktigt, medan sådant spelar en liten roll i den senare modellen. Finns det en modell som passar Sverige?

FÖRFATTARE

Jonas Olofsson är professor i ekonomisk historia vid Malmö högskola.
E-post: jonas.kg.olofsson@mah.se.

Eskil Wadensjö är professor i national-ekonomi vid Institutet för social forskning (SOFI) vid Stockholms universitet.
E-post: eskil.wadensjo@sofi.su.se.

ÖVERGÅNGEN mellan utbildning och arbete ser olika ut i olika länder. Det gör det svårt att jämföra storleken på ungdomsarbetslösheten. Lärlingsutbildning ger i en del länder lön, och studiestöd kan utgå även under ferier. Heltidsstudier som söker deltidsarbete räknas som arbetslösa, liksom de som väntar på att börja ett arbete till sommaren.

TILLSTRÖMNING till lärlingsutbildning har minskat i Danmark och det verkar vara många elever med studiesvag bakgrund som deltar. I Tyskland är intresset för lärlingsutbildning fortsatt starkt och många deltagare har redan läst in en studentexamen då de börjar. I Österrike har lärlingsutbildningen en fortsatt stark ställning där de med studiesvag bakgrund dominerar. I England, som har en mycket kortare lärlingsutbildning, tenderar lärlingarna att ses som ordinarie arbetskraft, men reformer för att stärka kvalifikationer och yrkeskompetens är på gång.

YRKESUTBILDNINGSMODELLEN i Sverige tycks gå mot allt större arbetsplatsförlagt lärande, där branscher och företag får tydligare mandat och ett starkare inflytande. Yrkesstandarder och olika stödstrukturer, exempelvis i form av branschsamverkan, behöver då utvecklas.

SNS ANALYS En stor del av den forskning som bedrivs är vid sin publicering anpassad för vetenskapliga tidskrifter. Artiklarna är ofta teoretiska och inomvetenskapligt specialiserade. Det finns emellertid mycket forskning, framför allt empirisk och policyrelevant sådan, som är intressant för en bredare krets. Målet med SNS Analys är att göra denna forskning tillgänglig för beslutsfattare i politik, näringsliv och offentlig förvaltning och bidra till att forskningen når ut i medierna. Finansiellt bidrag har erhållits från Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse. Författarna svarar helt och hållet för analys, slutsatser och förslag.

Både en pedagogisk modell och en metod för att korta vägen mellan skola och arbetsliv.

I Sverige står frågorna om ungdomsarbetslösheten och skolan högt på den politiska dagordningen. Ungas villkor i skolan och etableringsvillkoren på arbetsmarknaden är kanske ett par av de frågor som kommer att få störst uppmärksamhet i den valrörelse som stundar.

Lärlingsutbildningen tangerar båda dessa politikområden. Den ses ibland främst som en utbildningspolitisk fråga, som en pedagogisk modell för yrkeslärande. Men lärlingsutbildningen ses också som en metod att korta vägen mellan skola och arbetsliv. I denna rapport diskuterar vi lärlingsutbildning kopplat till både utbildning och arbetsmarknad. Vi inleder med en bakgrund om lärlingsutbildningsbegreppet och erfarenheter av lärlingsutbildning i Sverige. Därefter ägnar vi ett större avsnitt åt ungdomsarbetslösheten och hur lärlingsutbildningen kan påverka den. Vi framhåller hur svårt det är att utnyttja etablerade arbetslöshetsmått för att jämföra ungdomsarbetslöshet i olika länder. Nästföljande avsnitt behandlar erfarenheter av lärlingsutbildning i Danmark, England, Tyskland och Österrike. Avslutningsvis diskuterar vi förutsättningarna för lärlingsutbildning i Sverige.

En bakgrund om lärlingsutbildningen

Inom traditionell lärlingsutbildning är ett så kallat erkänt yrke målet för utbildningen. Yrket förknippas med kulturell identitet, bred kompetens och avgränsade färdigheter. Lärlingen erhåller en kompetens som har definierats av någon part (bransch, kollektivavtal och/eller stat) och som leder fram till ett certifikat/yrkesbevis eller en yrkeslegitimation.

I verkligheten avviker lärlingsutbildningarna ofta från den modellen. Det kan handla om att skolan och inte arbetslivet har det överordnade ansvaret för lärlingsutbildningen. Lärlingarna betraktas främst som elever. Den klassiska lärlingen har en kombinerad status av att vara i lära och anställd. Avvikelsen kan också handla om att det saknas tydliga mål för lärlingsutbildningen kopplat till certifikat/yrkesbevis/yrkeslegitimation. De regler och den kultur som ligger i yrkesarbetarstatusen

Den klassiska lärlingen är både i lära och anställd.

(mästarvärdigheten) och som är centrala för den klassiska lärlingsutbildningsmodellen saknas i många länder. Lärlingen blir ofta ”bara” en anställd vars främsta attraktionskraft ur arbetsgivarens perspektiv är en låg ingångslön.

Internationellt kan två huvudmodeller för lärlingsutbildningen urskiljas. Den första modellen är mer reglerad och finns bland annat i Danmark, Tyskland och Österrike. Centralt är att lärlingarna ges en bred utbildning vars innehåll och former bestäms via en kombination av lagstiftning och kollektivavtalade överenskommelser. Modellen ger ett långsiktigt perspektiv på arbetskrafts- och kompetensförsörjning. Arbetsplatsförlagt lärande kombineras med skolförlagda studier. Innehållet i utbildningarna varierar men strukturen och förutsättningarna för utbildningarna är gemensamma. Efter examensprov (gesällprov) kan lärlingar anställas som ”yrkeslärdade” inom målyrket. Inom flera yrkesområden förutsätts också lärlingsutbildning och yrkesbevis för en anställning.

Den andra huvudmodellen är betydligt mindre reglerad och sättet att organisera och styra utbildningen skiljer sig från den reglerade modellen. Ofta lyfts England fram som exempel på ett land där lärlingsutbildningen är mer marknadsstyrd. Perspektiven på arbetskrafts- och kompetensförsörjning är mer kortsiktiga. Staten lägger sig inte i formerna och villkoren för utbildningen. Ansvaret ligger på branschorganisationer, entreprenörer på utbildningsområdet och enskilda företag. Utbildningarnas utformning varierar mer och har ett smalare innehåll och i allmänhet en lägre kvalifikationsnivå än exempelvis de tyska lärlingsutbildningarna. Det finns inte mycket av skolförlagda inslag. System med yrkeslegitimationer spelar endast en liten roll.

Var kommer de svenska erfarenheterna in i bilden?

Erfarenheterna från andra länder är av stort intresse när vi diskuterar lärlingsutbildning i Sverige. Begreppet används i Sverige i olika sammanhang, inte bara i gymnasieskolan utan också inom avtalsreglerad färdigutbildning i vissa branscher. Det har använts inom arbetsmarknadsutbildningen och i kommuna-

la sysselsättningsprojekt. Nu tillkommer yrkesintroduktionsanställningarna, avtalsreglerade anställningar för ungdomar inom några branscher. Syftet är att arbete ska varvas med organiserade utbildningsinslag.

Det politiska intresset för lärlingsutbildningsfrågan och arbetsplatsförlagt lärande motsvaras inte av ett lika stort intresse från arbetslivet och enskilda elever. De som utbildas till lärlingar i gymnasieskolan är fortfarande mycket få och utgör endast en liten del av det totala elevantalet inom yrkesutbildningen. Den lärlingsutbildning som förekommer i olika branscher är också av ringa omfattning. Avtal för privatanställda tjänstemän om introduktions- och utbildningsplatser har funnits under många år men har inte fått något genomslag. Vi vet ännu inte om avtalen om yrkesintroduktion/ungdomsplatser på arbetarsidan kommer att få någon större betydelse. Yrkesintroduktionen inom industrin, handeln och i kommunerna förekommer i begränsad omfattning. I det sista avsnittet återkommer vi till frågan om förutsättningarna för lärlingsutbildning. Det finns en stark politisk vilja och staten mobiliserar ett betydande ekonomiskt stöd, men finns beredskapen i arbetslivet?

Fällor och fel vid jämförelser av olika former av ungdomsutbildning

Intresset för ungdomars arbetsmarknadssituation är stort både i Sverige och internationellt. Antalet undersökningar, jämförelser och förslag till åtgärder ökar snabbt. Varför är intresset så stort? Förklaringen är naturligtvis att många ungdomar har problem med att etablera sig på arbetsmarknaden och att problemen har ökat i många länder, inte minst till följd av den allvarliga ekonomiska krisen. Ungdomar är dock inte den enda grupp som har problem på arbetsmarknaden; andra grupper med svårigheter är utrikes födda, personer med funktionsnedsättningar samt äldre som förlorat sina arbeten och då ofta blir långtidsarbetslösa.¹ Ett problem som speciellt uppmärksammas är att ungdomsarbetslöshet inte bara har kortsiktiga

effekter utan ofta även långsiktiga negativa effekter för de drabbade. Detta fenomen kallas ofta *scarring* – ärrbildning.²

Att ungdomar har problem när de ska gå från utbildning till arbetsmarknad är ingenting nytt. Det gäller självklart inte för alla ungdomar. En del anställs i familjens företag, även om det är mindre vanligt nu med en liten jordbrukssektor, medan andra utbildar sig till yrken där det råder brist på arbetskraft.³ Men det finns i alla konjunkturlägen många unga som har problem även om de blir fler vid konjunkturbedgångar: redan existerande företag anställer färre nya medarbetare och antalet nyetablerade företag med åtföljande anställningar är också färre. Det drabbar framför allt dem som är på väg in på arbetsmarknaden och söker sitt första arbete. Merparten vuxna har ett arbete och bara en minoritet förlorar sitt arbete till följd av en konjunkturbedgång. De vuxna som förlorar sina arbeten i en lågkonjunktur har mer arbets erfarenhet än unga och därför ofta en fördel i konkurrensen om lediga platser. Å andra sidan kan problemen bli speciellt allvarliga för de äldre inom den vuxna gruppen.

När det finns problem, finns också en önskan att hitta lösningar. Den viktigaste delen av lösningen är den allmänna ekonomiska politiken. En generellt lägre arbetslöshet innebär också lägre ungdomsarbetslöshet. Men den kommer inte att försvinna utan vara större än bland dem som är något äldre. Det behövs mer än en ökad allmän efterfrågan på arbetskraft för att drastiskt reducera ungdomsarbetslösheten. Intresset är därför stort för hur ungas övergång från utbildning till arbete sker, oberoende av det akuta konjunkturläget. Vilket system är bäst lämpat för att hjälpa ungdomar att ta steget från utbildning till arbetsliv?

I sökandet efter en bra lösning är det en tillgång att länder i Europa har olika system för övergången mellan utbildning och arbete. Det ger underlag för jämförelser och en grund för nya förslag till politik. Det finns dock problem

² För ett par nya undersökningar av "ärrbildning" av ungdomsarbetslöshet i Norge och Tyskland, se Nielsen och Reiso (2011) respektive Schmillen och Umkehrer (2013).

³ Vi koncentrerar oss här på ungdomar som inte går vidare till högre studier. Även unga akademiker kan dock ha stora problem med att etablera sig på arbetsmarknaden, se Wennström (2009).

¹ Se SCB (2013a) för en noggrann genomgång av hur långtidsarbetslösheten är fördelad på olika åldersgrupper.

Det politiska intresset är större än det från arbetslivet och elever.

Kraftigt minskad ungdomsarbetslöshet kräver mer än bättre konjunkturläge.

Jämförelser av ungdomsarbetslöshet mellan länder försvåras av att det ekonomiska läget är olika ...

vid sådana jämförelser. För det första är resultatet för ungdomar inte bara beroende av hur utbildningssystemet och övergången till arbetslivet är organiserad utan också av det allmänna ekonomiska läget. Att ungdomar för närvarande har svårt att få arbete i Grekland kan inte tillskrivas utbildningssystemet utan är främst ett resultat av den akuta ekonomiska krisen. För det andra är det svårt att jämföra ungdomsarbetslöshet både med vuxenarbetslöshet och mellan olika länder. Det senare beror i hög grad just på att olika länder har olika system för ungdomsutbildning och att personer i olika utbildningsformer klassificeras olika vad gäller samsättning, arbetslöshet och arbetskraftsdeltagande i arbetskraftsundersökningarna. Det betyder till exempel att vi inte utan vidare kan jämföra arbetslösheten i länder där yrkesutbildning av unga sker i yrkesskolor med den i länder där den sker som lärlingsutbildning. Vi återkommer till de statistiska problemen men ser först hur övergången mellan utbildning och skola är organiserad i olika länder.

Olika organisation i olika länder

Yrkesutbildningen för de ungdomar som inte får sin utbildning vid universitet och högskolor är organiserad på olika sätt i olika länder. I en del länder sker utbildningen i hög grad i yrkesinriktad skolutbildning, i andra länder som lärlingsutbildning och i ytterligare andra länder först efter anställning i ett företag (företaget svarar för yrkesutbildningen). Många länder har kombinationer av olika vägar in på arbetsmarknaden.

EU har nyligen undersökt vilka arbetsplatserfarenheter personer i åldern 18–35 år haft innan de har kommit ut på arbetsmarknaden.⁴ Undersökningen gör en uppdelning i tre former: lärlingsplatser, praktikplatser och studentarbeten. I Sverige har 30 procent angivet erfarenhet av praktikplats, 7 procent av lärlingsplats och 59 procent av studentarbeten, medan 24 procent inte angivit något alternativ. Summan blir mer än 100 procent – personer kan ha deltagit i flera aktiviteter.

Praktikplatser är vanligast i Nederländerna (79 procent), Cypern (79 procent) och Tyskland

(74 procent). I de två nordiska grannländer som ingår i undersökningen är andelarna 38 procent i Danmark och 66 procent i Finland. När det gäller lärlingsplatser, som vi intresserar oss mest för här, är andelen högst i Österrike (53 procent) och Tyskland (52 procent). I Danmark är andelen 22 procent och i Finland 9 procent. Studentarbete är vanligast i Slovakien (79 procent) och Belgien (75 procent). I Danmark är andelen 36 procent och i Finland 52 procent.

Som synes är variationerna stora och ser vi på samtliga länder är variationen än större. Jämfört med genomsnittet i EU27 ligger Sverige lågt vad gäller både praktikarbete och lärlingsutbildning men högt vad gäller studentarbete. Undersökningen omfattar inte Island och Norge som inte är medlemmar av EU, men vi vet att Norge har en relativt omfattande lärlingsutbildning medan Island främst har yrkesutbildning i skolform.⁵

Jämförelser avser ofta olika typer av utbildning. Vi ska dock uppmärksamma att det finns stora skillnader mellan hur exempelvis lärlingsutbildningen är organiserad i olika länder. Det gäller inslaget av skolutbildning, ersättningen till dem som deltar och graden av statligt stöd till verksamheten. En viktig faktor är också hur arbetsmarknaden är organiserad: Är vissa yrken reserverade för dem som har genomgått lärlingsutbildning och så småningom fått mästarevärdighet eller öppna för alla som bedöms ha tillräckliga färdigheter?⁶

Att mäta ungdomsarbetslöshet

Vid jämförelser av utfallen av olika system vill man gärna ha enkla mått. Det kan förklara att andelen arbetslösa kommit att användas i den allmänna debatten. Detta mått är emellertid inte lämpligt av flera skäl.

Personer räknas som arbetslösa om de inte har arbete, söker arbete och kan ta arbete eller väntar på att tillträda ett arbete (inom tre månader). När andelen som är arbetslösa i en viss grupp beräknas, till exempel en åldersgrupp, divideras antalet arbetslösa i gruppen med

⁵ För jämförelser av utbildningssystemen i de nordiska länderna, se Olofsson och Wadensjö (2007, 2012a, 2012b) samt Olli Segendorf (2013).

⁶ För en analys av utvecklingen i riktning mot mer av yrken med legitimationskrav i USA, se Kleiner (2013).

⁴ Se European Commission (2013).

... och att yrkesutbildningen är olika organiserad i olika länder.

summan av antalet sysselsatta och arbetslösa i samma grupp.

Låt oss ta ett exempel där vi har 100 ungdomar som är 16 år. Anta att 97 går i skolan (teoretisk eller yrkesutbildning) och att de då inte söker arbete, medan 2 arbetar och 1 är arbetslös. I detta fall är andelen arbetslösa enligt den officiella definitionen 33,3 procent (en av tre). Det är denna typ av tal som ibland används i debatten för att illustrera arbetslösheten bland ungdomar. På engelska är benämningen för denna arbetslöshetsterm *unemployment rate*. Det finns också på engelska en annan term: *unemployment ratio*, andelen arbetslösa av alla i en viss grupp oavsett om de är i arbetskraften eller inte.⁷ Den blir i detta räkneexempel 1 procent (1 av 100). Diskrepansen mellan de båda måtten är stor.

Hur blir det då i ett system med lärlingsutbildning? Anta att 70 är i teoretisk utbildning, 27 i lärlingsutbildning, 2 har arbete och 1 är arbetslös. De som har lärlingsutbildning har en viss (om än en låg) lön och räknas i statistiken som sysselsatta. Antalet i arbetskraften blir 30. Det betyder att andelen arbetslösa blir 1 av 30, det vill säga 3,3 procent. Det visar att vi inte kan jämföra andelen arbetslösa av dem i arbetskraften rakt av.

SCB har gjort en noggrann genomgång av problemen med att jämföra statistik för ungdomsarbetslösheten för olika länder.⁸ I undersökningen jämförs Sverige med Danmark, Finland, Island, Nederländerna, Norge, Storbritannien och Tyskland. De viktigaste orsakerna till de skillnader som beror på institutionella faktorer är om utbildningen ger lön, som lärlingsutbildning gör i flera länder, och om studiestöd utgår under ferietid. Effekterna av skillnader i typen av yrkesutbildning har vi redan behandlat. Mycket av skillnaderna mellan länder kan också förklaras av hur studiefinansieringen är organiserad. Färre söker arbete och färre blir arbetslösa i länder med studiestöd även under ferietid. Vid försök att korrigera för dessa båda skillnader tenderar skillnaderna i omfattningen av ungdomsarbetslöshet mellan de länder som ingår i studien att försvinna.

Det räcker inte med dessa båda problem. Det finns också ett problem med dem som kombinerar heltidsstudier med deltidsarbete eller som söker deltidsarbete vid sidan om studierna. De som har ett arbete vid sidan om studierna räknas som sysselsatta medan de som söker ett deltidsarbete men inte har fått något räknas som arbetslösa även om de är heltidsstuderande. Ett annat problem är att de som väntar på att börja ett arbete senast inom tre månader räknas som arbetslösa. Under slutet av våren varje år stiger den uppmätta ungdomsarbetslösheten i Sverige markant. Förklaringen är att många unga har lyckats få ett sommararbete och planerar att börja arbeta när terminen slutat. De räknas i statistiken som arbetslösa även om de knappast känner sig som arbetslösa.

Det bör nämnas att en del unga som har mycket stora svårigheter att hitta ett arbete inte räknas som arbetslösa. Det är de som inte söker arbete för att de inte tror att de har en chans att få något. De som skulle söka om de trodde att de hade en chans att få ett arbete kallas för latent arbetssökande. De ingår i den grupp som räknas som utanför arbetskraften.

NEET (varken i arbete eller utbildning)

Problemen med att tolka statistiken för ungdomsarbetslösheten har lett till att ett annat mått har börjat användas alltmer. Detta mått avser dem som varken är i arbete eller utbildning, NEET (Not in Employment, Education or Training), som andel av en viss grupp (till exempel alla ungdomar i ett visst åldersintervall). Det är alltså ett mått på andelen som varken är i arbete eller utbildning. Där ingår inte ungdomar som söker arbete samtidigt som de studerar. Den grupp som ingår i NEET är inte på något sätt enhetlig. Där finns de som är arbetslösa på heltid, har sin försörjning via aktivitetsersättning (förtidspension) eller försörjningsstöd (socialbidrag) på heltid, men också de som tillfälligt är ute och reser i världen eller tillfälligt studerar i utlandet. Det kan i NEET vid användning av registerstatistik också finnas personer som har flyttat permanent från landet (vanligare bland utrikes än inrikes födda)⁹ eller pendlar

Under slutet av våren stiger den uppmätta ungdomsarbetslösheten markant.

Färre blir arbetslösa i länder med studiestöd även under ferietid.

⁷ Se Eurostat (2013).

⁸ SCB (2013b).

⁹ Det finns ett betydande problem med övertäckning i den svenska registerbaserade statistiken, se Wadensjö (2013).

över gränsen till arbete i Danmark eller Norge. Merparten tillhör sannolikt gruppen som har problem med att etablera sig i arbetslivet.

Kompletterande mått behövs

Hur ska man då kunna jämföra olika utbildningssystemens förmåga att hjälpa ungdomar att etablera sig i arbetslivet? Det behövs flera kompletterande mått. Ett är att jämföra hur det går för dem som deltar i olika typer av yrkesutbildning. Vilka lyckas i högre grad än andra att etablera sig i arbetslivet efter fullföljd utbildning?

Ett andra mått är att se hur många som fullföljer en utbildning av dem som påbörjat den. Hur vanliga är studieavbrott?¹⁰ Här är det viktigt att uppmärksamma vilka möjligheter det finns att återkomma till studier efter ett avbrott till en annan form av gymnasieutbildning eller någon form av vuxenutbildning (som komvux eller folkhögskoleutbildning i Sverige). Det är viktigt att uppmärksamma att det i andra nordiska länder är vanligt att ungdomar över 20 år studerar i den vanliga gymnasieskolan medan de som är över 20 år i Sverige och bedriver gymnasiestudier gör det på komvux eller folkhögskola. Hänsyn behöver tas till det när man jämför hur många som har fullföljt gymnasieutbildning i olika länder. En jämförelse mellan de fyra största nordiska länderna visar att studieavbrott är vanligare inom yrkesutbildningar än inom teoretiska utbildningar i alla fyra länderna. Avbrottsfrekvensen är högst i Norge och ungefär lika hög i övriga tre länder.¹¹

Ett tredje mått är hur många som aldrig genomför en utbildning på gymnasienivå. I denna grupp finns många med en mycket svag ställning på arbetsmarknaden. Hur tar olika samhällsinstitutioner hand om dem som har speciella svårigheter?

Ytterligare ett mått är att se hur det går under åren närmast efter ungdomsåren. Hur är sysselsättningen för dem som är 25–29 år? En jämförelse av sysselsättningen i de nordiska länderna avseende 2012 för dem i denna ålders-

grupp visar att andelen sysselsatta är högst i Norge och Sverige. Så är också fallet om vi studerar åldersgruppen 30–34 år.¹²

Lärlingsutbildning i Danmark, Tyskland, Österrike och England

När lärlingsutbildningen diskuteras i Sverige återkommer vissa länder ofta som exempel och föredömen. Det är Danmark, med den mest omfattande lärlingsutbildningen av de nordiska länderna, samt Tyskland och Österrike som har de mest omfattande lärlingsutbildningarna inom EU sett som andel av alla ungdomar i respektive land. Det finns betydande likheter men också skillnader mellan utbildningarna i dessa tre länder. England har en lärlingsutbildning som är annorlunda utformad, mindre reglerad. Vi behandlar utformningen och erfarenheterna i dessa fyra länder här. Det betyder inte att dessa är de enda länder inom EU och i Europa som har en omfattande lärlingsutbildning. Inom EU har Portugal liksom flera central- och östeuropeiska länder som Litauen, Tjeckien och Ungern omfattande lärlingsutbildning. Utanför EU har Norge och Schweiz omfattande lärlingsutbildning och intressanta erfarenheter.

Lärlingsutbildning i Danmark¹³

Den danska lärlingsutbildningen har en lång tradition. Många har genom åren fått sin yrkesutbildning via den. Andelen som fick en lärlingsutbildning ökade under lång tid.¹⁴ Kring en uppåtgående trend fanns tydliga konjunkturvariationer med färre lärlingar vid konjunkturedgångar. Under senare år har dock tillströmningen till lärlingsutbildningen minskat.

Lärlingsutbildningen omfattar för närvarande totalt 108 yrkesområden uppdelade på tolv gemensamma startpunkter. Den bygger på ett trepartssamarbete mellan stat, arbetsgivare och fackliga organisationer. Viktigt i sammanhanget är den betydelse som uppdelningen

I Norden är studieavbrott vanligare inom yrkesutbildningar än inom teoretiska utbildningar.

Tillströmningen till lärlingsutbildning i Danmark har minskat.

¹⁰ Det är svårt att kartlägga den grupp som avbryter sina gymnasiestudier och undersöka hur det går för dem. Se exempelvis SCB (2008). För en jämförelse av de nordiska länderna i detta avseende, se Cederberg och Hartsmar (2013). För en aktuell kartläggning, se SOU 2013:74.

¹¹ Se Bäckman m.fl. (2011).

¹² Olli Segendorf (2013). Se också Niknami m.fl. (2014).

¹³ För en något utförligare beskrivning av den danska lärlingsutbildningen, se Olofsson och Wadensjö (2011). För en översikt av aktuell forskning om yrkesutbildning i Danmark, se Ministeriet for Børn og Undervisning (2013).

¹⁴ Se Albæk (2009).

i yrkesarbetare och icke-yrkesarbetare har på den danska arbetsmarknaden. Genomgången lärlingsutbildning krävs för anställning i vissa yrken.

Den danska utbildningen brukar kallas väx- elutbildning i och med att den är växelvis för- lagd till skola och arbetsplats. Det finns yrkes- kommittéer på nationell nivå med ansvar för utbildningarnas utformning. Utbildningen startar med ett *grundförlob* på mellan 20 och 60 veckor och fortsätter sedan med *huvudför- lob* och den praktiska delen av utbildningen. För att kunna delta förutsätts en lärlingsanställ- ning. Eleven ska själv aktivt medverka till att få en sådan anställning. För den som inte lyckas få en lärlingsplats finns som alternativ skolför- lagd praktik.

Staten finansierar den skolförlagda utbild- ningen. Arbetsgivarna betalar lön till lärling- arna under den tid som de har arbetsplatsför- lagd utbildning. Lärlingar får lön under den fyraåriga utbildningen – lägre i början och högre i slutet – men även i slutet av utbild- ningen är lönen lägre än den för yrkesarbete- re inom yrket. År 1978 infördes en lönesubven- tion. Den medförde främst att lärlingslönerna steg.¹⁵ Arbetsgivarna betalar också sedan 1976 en avgift till en fond oavsett om de anställer lär- lingar eller inte. Denna fond betalar lön till lär- lingarna när de är i skola, merkostnader för lär- lingarnas resor och extrakostnader för lärlingar som har praktik utomlands.

Det är inte ovanligt att genomgå en yrkes- utbildning efter att ha fullföljt en teoretisk gym- nasieutbildning. Av dem som tog studenten 2007 hade 73 procent gått vidare till högre stu- dies 2011, 11 procent hade inte vidareutbildat sig medan 13 procent hade deltagit i yrkesut- bildning.¹⁶

Det danska systemet för yrkesutbildning framförs ofta som ett föredöme i Sverige, men det är viktigt att uppmärksamma att det har betydande problem. Andelen unga som direkt efter grundskolan söker sig till yrkesutbildning- ar har gradvis sjunkit från 30 procent 2002 till 19 procent 2013. Framför allt studiesvaga elever

söker sig till yrkesutbildningarna.¹⁷ Unga söker sig i ökande utsträckning till gymnasiala (teo- retiska) utbildningar; deras andel av unga som lämnar grundskolan har under samma period ökat från 60 till 74 procent. Många unga vill inte binda sig tidigt för utbildning till ett visst yrke. En förklaring till problemet kan vara den star- ka betoningen av att en så hög andel som möj- ligt ska gå vidare till studier efter grundskolan (minst 95 procent) och att yrkesutbildningen har framförts som en möjlighet speciellt för stu- diesvaga. Det kan ha bidragit till en lägre status för dessa utbildningar.¹⁸

Många avbryter sin yrkesutbildning, när- mare 50 procent, medan endast drygt 10 procent avbryter sina studier på teoretiska gymnasielin- jer. Förklaringen kan vara att många har en stu- diesvag bakgrund och att lärare inte tar tillräck- ligt stort ansvar för att motivera eleverna.¹⁹

Ytterligare ett problem som uppmärksam- mats är att många med utländsk bakgrund har svårt att få en lärlingsplats och därför är mar- kant underrepresenterade i lärlingsutbildning- arna. Eleverna själva (eller deras föräldrar) ska ordna en plats där de kan genomföra den arbetsplatsförlagda delen av lärlingsutbildning- en. Nätverk är således viktiga när man söker efter lärlingsplats och det kan inte uteslutas att det förekommer diskriminering. Det har i den danska debatten betonats att det finns en tillta- gande brist på praktik-/lärlingsplatser, speciellt inom vissa sektorer.²⁰

Dessa och andra problem har uppmärk- sammats i den danska debatten och förslag till förändringar har framförts av flera organisatio- ner. Så föreslår till exempel organisationer för arbetsgivare, arbetare och kommuner gemen- samt åtgärder dels i grundskolan, dels ett tionde år som en start på yrkesutbildningarna.²¹ Även *Danska Erhvervsskoler – Lederne* föreslår att ett inledande gemensamt år för yrkesutbild- ningarna införs.²²

Yrkesutbildning har framför allt setts vara lämpad för elever med studiesvag bakgrund.

Att eleverna själva ska ordna med lärlingsplats skapar problem för många med utländsk bakgrund.

¹⁵ Se Albæk (2010).

¹⁶ Se Danmarks Evalueringsinstitut (2013).

¹⁷ DEA (2013).

¹⁸ Se Juul (2012).

¹⁹ Se Jørgensen m.fl. (2012).

²⁰ Se Arbejderbevægelsens erhvervsråd (2013).

²¹ Se DI, Dansk Metal och KL (2013).

²² Danske Erhvervsskoler – Lederne (2013).

Ungefär 60 procent av en årskull i Tyskland påbörjar en lärlingsutbildning.

Den danska regeringen presenterade i oktober 2013 ett förslag till en omfattande reform av yrkesutbildningarna.²³ Planen är att den ska träda i kraft den 1 augusti 2015. Målen med reformen är: 1) att andelen som direkt efter avslutad grundskolebildning söker sig till yrkesutbildning ska öka från 19 procent 2013 till 25 procent 2020 och 30 procent 2025, 2) att andelen som fullföljer sin påbörjade utbildning ska öka från 52 procent 2012 till 60 procent 2020 och 67 procent 2025, 3) att de som fullföljer sin utbildning fortsatt ska ha goda möjligheter till arbete och 4) att tilltron till och trivseln i yrkesutbildningarna ska öka.

De konkreta åtgärderna är vagt formulerade. De ska enligt förslaget innebära en förbättrad grundskola, en enklare struktur av yrkesutbildningen (fyra i stället för tolv områden), förbättrad undervisning, en mer flexibel utbildning för dem som har speciella svårigheter att tillgodöra sig utbildning och en nyinrättad yrkesutbildning för dem som är 25 år och äldre. LO och den danska arbetsgivarföreningen (DA) har senare tillsammans med den danska regeringen gemensamt ställt sig bakom förslagen och dessutom betonat åtgärder för att locka studiebegåvade studerande till yrkesutbildningarna och verka för att det tillkommer fler praktikplatser.²⁴

Lärlingsutbildning i Tyskland

Den tyska lärlingsutbildningen förknippas med den klassiska lärlingsmodellen med rötter i medeltidens skråväsende. Oftast används uttrycket den duala modellen för att karaktärisera systemet med växlingar mellan lärandet på en arbetsplats och på en yrkesskola. Lärlingen brukar i allmänhet vistas tre till fyra dagar i veckan på en arbetsplats och resten av tiden på en yrkesskola. Det tyska upplägget skiljer sig från det danska där lärlingen växlar mellan längre sammanhängande perioder på en skola och på arbetsplatsen. Yrkesskolorna är skyldiga att bereda lärlingarna utbildning i allmän- och yrkesteoretiska ämnen om minst 14 timmar per vecka.²⁵

²³ Se Regeringen (2013).

²⁴ Se Regeringen, LO och DA (2013). Planen var att ett lagförslag skulle lämnas till Folketinget före årsskiftet. Det har dock ännu (den 3 mars) inte skett.

²⁵ Hensen och Hippach-Schneider (2012).

Lärlingsutbildningen har mycket stor omfattning. Ungefär 60 procent av en årskull påbörjar förr eller senare en lärlingsutbildning. Det stora utländska intresset för lärlingsutbildningen i Tyskland beror bland annat på att ungdomsarbetslösheten har varit lägre i Tyskland än i flertalet andra länder i Europa. En förklaring anses vara att lärlingsutbildningen underlättar ungas etablering i arbetslivet. I Tyskland får ungefär hälften av lärlingarna fast jobb på det företag där de har fullföljt lärlingsutbildningen.

Lärlingsutbildningen regleras av en yrkesutbildningslag (*Berufsbildungsgesetz*). Nuvarande lagstiftning har sitt ursprung i en lag från 1969 som senast reviderades 2005. En huvudingrediens i den är att lärlingarna har rätt till både arbetsplatsförlagt och skolförlagt lärande.²⁶ Yrkesskolorna drivs av förbundsstaterna medan lärandet på arbetsplatserna regleras via federala ministerier och en särskild yrkesutbildningsmyndighet i kombination med handels-, industri- och hantverkskammare på regional nivå. På samtliga nivåer är bransch- och partsorganisationer involverade. Den sociala dialogen är en central ingrediens i lärlingsutbildningens reglering. Lärlingarnas ersättning regleras i kollektivavtal mellan parterna och motsvarar i genomsnitt en tredjedel av lönen för en färdigutbildad arbetare.²⁷ Enligt yrkesutbildningslagen är lärlingarna inte anställda i vanlig mening. De har en särskild status och ersättningen betraktas inte som lön utan som ett slags bidrag.

Företag över en viss storlek är skyldiga att vara medlemmar i handels-, industri- och hantverkskamrarna. Det finns sådana organisationer för omkring 80 branschområden. De har enligt lagstiftningen en nyckelroll i kvalitetssäkring av det arbetsplatsförlagda lärandet och ska godkänna arbetsplatser, stödja handledare, utveckla utbildningsinnehåll och ansvara för yrkesexamination.

I Tyskland finns cirka 350 erkända yrken. Antalet varierar genom att nya tillkommer och gamla tas bort. Indelningen återspeglar en långtgående reglering på arbetsmarknaden

²⁶ Steedman (2011).

²⁷ Ryan m.fl. (2012).

Den sociala dialogen är en central del av lärlingsutbildningens reglering.

där godkända yrkeskvalifikationer är en förutsättning för tillträde till olika yrken. Den tyska yrkesutbildningen är starkt differentierad efter horisontella linjer.²⁸

Även om lärlingsutbildningen dominerar helt finns det också skolförlagd yrkesutbildning i Tyskland, bland annat inom vård- och omsorgsområdet. Ungefär 10 procent väljer skolförlagd yrkesutbildning. Drygt 10 procent i åldern 20–35 år saknar helt yrkesrelaterade kvalifikationer. Denna grupp är starkt överrepresenterad bland arbetslösa och socialbidragsberoende.

För att förebygga utbildningsmisslyckanden har kortare och mindre krävande yrkesutbildningsvägar etablerats. Ett exempel är ett förberedande yrkesutbildningsår (*Berufsvorbereitungsjahr*), vanligtvis på en yrkesskola, som syftar till att slussa ungdomar vidare till ordinarie yrkesutbildning. Ett annat exempel är yrkesgrundutbildningsåret (*Berufsgrundbildungsjahr*), som ofta genomförs parallellt på en skola och en arbetsplats. Inslagen i denna utbildning kan tillgodoräknas om individen väljer att påbörja en lärlingsutbildning enligt det duala systemet.

Ett problem som har uppmärksammats alltmer på senare år är att det finns en obalans mellan efterfrågan på lärlingsplatser och arbetsgivares efterfrågan på lärlingar. Många ungdomar har svårt att få ett lärlingskontrakt. Detta mönster har blivit än mer påtagligt efter den ekonomiska avmattningen i krisens spår, även om Tyskland har kommit ganska lindrigt undan jämfört med många andra länder. Det är inte mycket som talar för att intresset bland unga att söka en lärlingsutbildning har minskat. Varje år sluts mellan 500 000 och 600 000 nya lärlingskontrakt. Man har försökt upprätthålla statusen på lärlingsutbildningen genom att göra det möjligt för lärlingar att komplettera med kurser som ger behörighet för studier på eftergymnasial nivå.²⁹ Många ungdomar har också läst in en studentexamen (*Abitur*) innan de påbörjar lärlingsutbildningen. Genomsnittsåldern för en lärling är cirka 20 år.

Det mesta talar också för att intresset från arbetsgivarna för att ingå lärlingskontrakt är fortsatt stort. Bland företag med fler än 500 anställda har i stort sett alla lärlingar. Men även bland företag med färre än 10 anställda har cirka 35 procent lärlingar. I företag med mellan 10 och 49 anställda är andelen med lärlingar cirka 60 procent.³⁰ Statliga subventioner har införts för att uppmuntra företagen att ta emot fler lärlingar. De är särskilt stora när det gäller lärlingar som har varit arbetslösa en längre tid eller har något funktionshinder.

Lärlingsutbildning i Österrike

Österrike har i likhet med Tyskland en differentierad skolmodell. Vid tio års ålder väljer eleverna mellan tre utbildningsspår, som har betydelse för valet av utbildningsväg på efterobligatorisk nivå, det vill säga val av yrkesinriktad utbildning eller studieförberedande och mer akademiskt inriktad utbildning. Nio års utbildning är obligatorisk och det sista och nionde skolåret tillgodoräknas också som det första året på gymnasieutbildningsnivå. Av dem som går vidare till studier på gymnasial nivå väljer nästan 80 procent yrkesinriktade utbildningar, medan andelen som väljer studieförberedande utbildning, med sikte på akademiska studier, alltså är endast drygt 20 procent.³¹

Yrkesutbildningen i Österrike skiljer sig från den i Tyskland genom att det finns fler rent skolförlagda spår. Hälften av dem som väljer yrkesutbildning går skolförlagda utbildningar. Det handlar ofta om mer teoretiskt kvalificerade utbildningar med inriktning på industrin samt vård och omsorg. I vissa fall leder de fram till ett yrkescertifikat, det vill säga eleven får behörighet till ett visst yrke. I andra fall är det mer en förberedande yrkesutbildning som avrundas med studier på yrkeshögskolenivå.

Trots att det finns skolförlagda alternativ har lärlingsutbildningen en fortsatt stark ställning som ett utbildningsalternativ på gymnasial nivå. Även om lärlingsutbildningen har börjat ifrågasättas och skolförlagd yrkesutbildning lockar fler ungdomar, väljer fortfarande ungefär 40 procent en lärlingsutbildning. Till

80 procent av österrikiska ungdomar på gymnasial nivå väljer yrkesinriktade utbildningar.

Skolförlagd yrkesutbildning dominerar, men ungefär 40 procent väljer lärlingsutbildning.

²⁸ För mer information, se hemsidan för det federala yrkesutbildningsinstitutet i Tyskland (BIBB): <http://www.bibb.de/en/>.

²⁹ Esser och Thoman (2013).

³⁰ Steedman (2011).

³¹ Tritscher-Archan m.fl. (2012).

*Det är framför allt ungdomar som inte varit högprestera-
nde som väljer lär-
lingsutbildning.*

skillnad från Tyskland verkar det framför allt vara ungdomar som inte har varit högprestera-
rande i skolan som väljer lärlingsutbildning.³² Många lärlingar har följt ett särskilt yrkesför-
beredande år innan de påbörjar lärlingsutbild-
ningen. Det handlar om ett valfritt tionde yrkes-
förberedande år inom ramen för den obliga-
toriska skolan. Lärlingsutbildningarna är som
starkast förankrade inom småföretag, hant-
verks- och servicesektorn.

Lärlingsutbildningen varierar mellan två
och fyra år. Normen är tre år.³³ Lärlingen ska ha
ett lärlingskontrakt hos ett företag som erbu-
der utbildning och som godkänts som utbild-
ningsanordnare. Cirka 80 procent av utbild-
ningen är förlagd till arbetsplatsen och cirka
20 procent på en yrkesskola. Lärlingens ersätt-
ning regleras i kollektivavtal mellan parterna
på arbetsmarknaden. Den är inledningsvis låg,
men stiger enligt en lönetrappa under utbild-
ningen.

I Österrike finns över 200 erkända yrkes-
områden som ligger till grund för de olika lär-
lingsutbildningarna. Yrkesområdena bott-
nar i överenskommelser mellan parts- och
branschorganisationer och är statligt reglerade.
Beskrivningarna och anvisningarna för res-
pektive yrkesområde (*Ausbildungsordnung*)
ligger till grund för uppföljningen av utbild-
ningen och den slutliga examinationen
(*Lehrabschlussprüfung*). Den lärling som kla-
rar examinationen får ett yrkesbevis som ger
formell behörighet till yrket.

Lärlingsutbildningen har långa histo-
riska rötter, men dess moderna reglering
vilar på en lag som antogs 1969. Lagen gav
den federala handelskammaren i Österrike
(*Wirtschaftskammer Österreich*) och kamrar-
na på delstatsnivå en avgörande roll vid regle-
ringen och kvalitetssäkringen av lärlingsutbild-
ningen. Handelskamrarna organiserar företa-
gen och medlemskap är obligatoriskt. Den fede-
rala handelskammaren har vissa lagreglerade
uppgifter kopplade till politiken när det gäller
yrkesutbildning. De regionala handelskamrar-
na ska organisera särskilda lärlingskontor med

ansvar för lärlingsutbildningen. Dessa lärlings-
kontor bistås också av rådgivande organ i lär-
lingsfrågor som är sammansatta av partsföre-
trädare.

Lärlingskontoren vid de regionala handels-
kamrarna administrerar lärlingsutbildningen.
De granskar och godkänner företag som ansö-
ker om att få utbilda lärlingar, registrerar lär-
lingskontrakt och organiserar examinationen
av lärlingarna.

Vid sidan av lärlingskontoren på handels-
kamrarna finns också rådgivande organ på regi-
onal nivå. De är sammansatta av partsföreträ-
dare och representanter från yrkesskolorna
och utses av den politiska ledningen i delstaten.
Uppgiften är att bistå med förslag om hur lär-
lingsutbildningen på regional nivå kan vidare-
utvecklas. På federal nivå finns en motsvarande
organisation. Det rådgivande organet för lär-
lingsutbildning på federal nivå ska bistå reger-
ingen med förslag och rapporter av betydelse
för lärlingsutbildningens utveckling.

Ungdomar som har svårt att hitta en regul-
jär lärlingsplats och är under 19 år kan få utbild-
ning inom ramen för en särskild utbildningsga-
ranti. Det är en lärlingsutbildning som organi-
seras av speciellt upprättade verkstäder i sam-
verkan mellan yrkesskolor och arbetsplat-
ser. Dessa lärlingar har inget kontrakt knutet
till ett enskilt företag, men syftet är att de ska
få en utbildning som ger motsvarande kompe-
tens. Utbildningsgarantin finansieras helt med
offentliga medel.

Det finns också en insats som kallas för
integrerande yrkesutbildning (*Integrative
Berufsausbildung*). Den riktar sig framför allt
till ungdomar med problem som påverkar deras
förutsättningar att fullfölja en reguljär utbild-
ning. Inom ramen för en integrerad utbildning
kan de erbjudas förlängda utbildningsperioder
för att uppnå utbildningsmålen inom ett erkänt
yrke. Både lärlingen och företaget som erbu-
der utbildningen kan erbjudas utvidgat stöd via
en särskild yrkesutbildningsassistent och lär-
lingarna erbjuds möjlighet att eftersträva ett
utbildningsmål som motsvarar vissa delar eller
underkategorier av de kvalifikationer som defi-
nierar ett yrkesområde.

Lärlingsutbildningarna har förlorat något

*Ungdomar som
inte får en regul-
jär lärlingsplats
omfattas av en
utbildningsga-
ranti.*

*Handelskam-
rarna är viktiga
för reglering och
kvalitetssäkring.*

³² Steedman (2011).

³³ Tritscher-Archan m.fl. (2012).

i status relativt skolförlagd utbildning. Ett problem som lyfts fram är att styrningen av lärlingsutbildningen blir väldigt komplicerad genom att flera departement och myndigheter är inblandade. Inriktningen på att definiera tydliga lärandemål och organisera utbildningen i moduler kan gå ut över det grundläggande yrkesbegreppet (*Berufskonzept*), som alltid har utgjort grunden för den klassiska lärlingsutbildningen.³⁴ Staten har försökt stoppa en negativ utveckling genom högre krav på företagens utbildningskapacitet, bland annat på handledarnas formella kompetens.

Precis som i Tyskland har det funnits en obalans mellan ungdomarnas efterfrågan på lärlingsplatser och företagens önskan att ingå lärlingskontrakt. Många unga har haft svårt att få en lärlingsplats. Staten har successivt ökat subventionsgraden för att förmå företag att erbjuda fler lärlingsplatser. Det finns ekonomiska bidrag relaterade till antalet utbildade lärlingar. De företag som kan uppvisa särskilt goda utbildningsresultat kan också få högre bidrag.

Lärlingsutbildning i England

Den traditionella bilden är att lärlingsutbildningen i England, precis som i flera andra länder, gradvis förlorade i betydelse från mellankrigstiden och ännu mer i samband med industrikrisen på 1970- och 1980-talen. Vi talar här om England eftersom utbildningen skiljer sig åt mellan olika delar av Storbritannien. I England var lärlingsutbildningen väl rotad inom industrin, men när sysselsättningen inom industri-sektorn föll påtagligt samtidigt som det tidigare systemet för facklig kontroll över utbildningarna på arbetsplatserna avvecklades, minskade också lärlingsutbildningen. Under 1980- och 1990-talen gjordes flera försök på politisk nivå att uppmuntra mer arbetsplatsförlagt yrkeslärande för ungdomar, framför allt inriktat på arbetslösa ungdomar.

Forskare har riktat kritik mot vad de betraktar som särskilda svagheter i den engelska lärlingsutbildningen.³⁵ I England känne-

tecknas den – till skillnad från de länder som behandlats tidigare – av en oreglerad och marknadsanpassad struktur. De arbetsmarknadspolitiska motiven har varit mer framträdande och inslagen av offentliga subventioner mer omfattande. Det har formulerats volymmål och olika regeringar har försökt infria dem genom att bygga ut en organisation där privata och halv-offentliga organisationer i praktiken stått för rekrytering och utbildning av lärlingar. Dessa organisationer har fått anslagen för lärlingsutbildningen och har försökt förmå företagen att ställa lärlingsplatser till förfogande.

Under senare år har antalet lärlingar ökat kraftigt men endast en minoritet av dem är under 25 år och mindre än 10 procent av dem i åldern 16–18 år är lärlingar, det vill säga en klart mindre andel än i länderna med duala system. En större andel unga finns i skolförlagd yrkesutbildning. Samtidigt är en stor andel unga inte i utbildning på gymnasial nivå över huvud taget. Erfarenheten är också, menar kritikerna, att företagen blivit alldeles för lite involverade i själva utbildningsmomenten. Lärlingarna har betraktats mer som ordinarie arbetskraft än som just lärlingar. Detta återspeglas också i ersättningsnivåerna.

Paul Ryan menar att lärlingarnas ersättningsnivåer jämfört med äldre och yrkeserfaren arbetskraft är och har varit betydligt högre i England jämfört med länderna på kontinenten med mer omfattande lärlingsutbildningssystem.³⁶ Det har inneburit att kraven på produktiva arbetsinsatser har varit högre – och utrymmet för ett bredare lärande mindre. Lärlingarna har betraktats som anställda, medan de i länder med duala system inte räknas som ordinarie anställda. Mönstret har också förstärkts av att den genomsnittliga tiden i lärlingsutbildning har varit kortare: ett år jämfört med tre till fyra år i andra länder. Ur ett företagsperspektiv är lärlingsutbildningstidens längd betydelsefull eftersom det ofta är under den senare delen av utbildningstiden som lärlingens bidrag till produktionen överstiger lönekostnaden. I början av lärlingsutbildningen är det begränsat.

Andra utbildnings- och arbetsmarknadsforskare har pekat på att kopplingen till syste-

Lärlingsutbildningen i England har en oreglerad och marknadsanpassad struktur.

Lärlingarna har betraktats mer som ordinarie arbetskraft än som lärlingar.

Lärlingsutbildningen pågår i genomsnitt bara i ett år.

³⁴ Pilz (2012).

³⁵ Se till exempel Dolphin och Lanning (2011).

³⁶ Ryan (2011).

met med *National Vocational Qualifications* (NVQ-modellen) för att definiera och nivåbestämma kvalifikationer har lett till att lärlingsutbildningen blivit mindre yrkesorienterad.³⁷ I stället för bredare yrken har snävare jobbrelaterade förmågor tränats och dokumenterats. Kompetensnivån har motsvarat grundskolenivå snarare än gymnasienivå. Utrymmet för lärande på och utanför arbetsplatsen har inte reglerats närmare.

Under senare år har det emellertid tagits en rad beslut som kommer att förändra förutsättningen för lärlingsutbildningen. En lärlingsutbildningslag antogs 2009 och med utgångspunkt från den definierades 2011 särskilda riktlinjer för lärlingsutbildningen (*Specification of Apprenticeship Standards for England*). Enligt den nya lagstiftningen är strävan att göra lärlingsutbildningen mer likvärdig inom cirka 200 berörda yrkena. Det framhålls bland annat att all lärlingsutbildning ska innehålla både kompetens- och kunskapsbaserade moment. Utbildningen ska vila på en plan som definierar utrymmet för kärnkunskaper inom engelska, matematik och IT-kunskap. Personlig utveckling och social förmåga ska ingå liksom kunskaper om arbetslivets förutsättningar och regleringar. I lagstiftningen definieras också omfattningen av lärlingsutbildningens olika delar i särskilda kvalifikationspoäng och timmar.

Den nuvarande konservativa-liberala koalitionsregeringen har tagit ytterligare steg för att reformera lärlingsutbildningen. De bygger på en offentlig utredning från 2012 (den så kallade Richard-rapporten).³⁸ Utredningen framhåller att lärlingsutbildningen ska riktas till personer som inte tidigare haft anställning och enbart erbjudas på yrkesområden som förutsätter en längre och mer omfattande utbildning. Alla lärlingar ska uppnå en lägsta standard i engelska och matematik innan utbildningen avslutas. Nya standardiserade yrkesbeskrivningar ska utformas och ligga till grund för utbildningarna. De ska tas fram i nära samverkan med branscher och företag. Formerna för examinationen ska förändras och självständiga utbildningsbe-

dömare ska ansvara för prövning och dokumentation av utbildningsresultaten.

Under hösten 2013 behandlades förslagen och efter genomgripande diskussioner med berörda i arbetslivet och utbildnings sfären landade man i en plan för att med sikte på att 2015–2016 förändra förutsättningarna och formerna för utbildningen.³⁹ Kvalitetssäkringsfrågorna är viktiga vid sidan av de rent ekonomiska. Regelverken ska förändras för att få berörda aktörer, framför allt företagen och lärlingarna, att bli mer engagerade i en utbildning som fokuserar på högre kvalifikationer och yrkeskompetens, inte bara på hårt avgränsade jobbfunktioner. De offentliga myndigheterna ska genom regelverk, pedagogiskt stöd och särskild finansiering bidra till att förena olika intressen, bland annat från arbetsgivare och fackliga organisationer, i en gemensam strävan efter högre kvalitet i lärlingsutbildningen. Den fackliga huvudorganisationen *Trade Union Congress* (TUC) står bakom merparten förslag.

Ett centralt inslag i förslagen är alltså att särskilda yrkesbeskrivningar ska tas fram och ligga till grund för innehållet i enskilda lärlingsutbildningsavtal. Det heter att yrkesbeskrivningarna ska specificera kraven inom ett yrke så att en lärling efter utbildningen har de färdigheter, kunskaper och det omdöme som krävs för att kunna arbeta inom yrkesområdet. Yrkesbeskrivningarna måste bli formellt erkända av företag inom branschen, yrkesorganisationer och utbildningsinstitutioner. Beskrivningar ska tas fram enbart på områden där det är rimligt att förutsätta minst ett års lärlingsutbildning för att en person ska kunna utföra arbetsuppgifter på ett tillfredsställande och säkert sätt. Alla utbildningar ska också omfatta minst ett år. De nya yrkesbeskrivningarna ska vara på plats senast 2017. För kvalitetssäkringen ska ”mekanismer” utformas som garanterar att minst 20 procent av en lärlings arbets- och utbildningstid avsätts för lärande utanför arbetsplatsen.

Finansieringsfrågorna ska lösas enligt huvudprincipen i Richard-rapporten. Det offentliga stödet till lärlingsutbildning ska gå

37 Brockmann m.fl. (2008).

38 Department for Business, Innovation and Skills (2012).

39 HM Government (2013).

Lärlingsutbildningen håller på att stramas upp.

Minst 20 procent av tiden ska utgöra lärande utanför arbetsplatsen.

direkt till företagen. Det finns tankar om att man ska ta ut en avgift av samtliga arbetsgivare för att täcka lönekostnader för lärlingar som deltar i extern utbildningsverksamhet (till exempel obligatoriska kurser i engelska och matematik). Det finansiella stödet ska vara mer omfattande ju yngre lärlingarna är, något som anses rimligt eftersom lärlingarnas produktionsbidrag förväntas öka med stigande ålder. Det är också ett sätt att försöka göra företagen mer benägna att rekrytera yngre lärlingar. Någon övre åldersgräns föreslås inte.

Lärlingsutbildning i Sverige – en möjlighet?⁴⁰

Vi har behandlat lärlingsutbildningens betydelse för ungas etablering, relationen mellan utbildning och ungdomsarbetslöshet samt olika länders erfarenheter av att organisera lärlingsutbildning. Vi avrundar med att återknyta till de frågor vi ställde inledningsvis om möjligheterna att förändra den grundläggande yrkesutbildningen i Sverige i riktning mot mer av arbetsplatsförlagt lärande och större inslag av lärlingsutbildning.

I budgetpropositionen hösten 2013 presenterades förslag till förändringar på yrkesutbildningsområdet. Företrädare för regeringen använde termen ”systemskifte” och pekade i sammanhanget på att Sverige borde lära sig mer av framgångsrika lärlingsländer på kontinenten (bland annat Tyskland och Österrike) med lägre ungdomsarbetslöshet, kortare vägar från skola till arbetsliv och en arbetskrafts- och kompetensförsörjning som bättre överensstämmer med arbetslivets behov.⁴¹ För att möjliggöra en förändring av den grundläggande yrkesutbildningen i önskad riktning föreslogs bland annat större satsningar på lärlingsutbildningen i gymnasieskolan och subventioner av partsreglerade yrkesintroduktionsanställningar. Dessutom aviserades förslag på att lärlingar i gymnasieskolan ska kunna anställas på samma sätt som i länder med mer utbredda lärlingsutbildningssystem.

I praktiken innebär förslagen betydande förändringar av den svenska yrkesutbildningsmodellen – från en utpräglad skolförlagd modell till en utbildningsmodell där mer sker på arbetsplatser. Arbetslivets parter och enskilda företag förväntas ta ett större ansvar för utbildningen. Samtidigt ska staten intervensera för att uppmuntra partsorganisationerna på branschnivå att sluta avtal om särskilda utbildningsanställningar, oftast kallade yrkesintroduktionsanställningar, där en del av arbetstiden viks för utbildningsändamål i utbyte mot att de berörda ungdomarna går ner i lön.

En starkare lärlingsutbildning – utmaningar och möjligheter

Det finns en enighet om att yrkesutbildningen på grundläggande nivå måste bli mer attraktiv och omfatta fler elever om arbetskrafts- och kompetensförsörjningsbehoven i arbetslivet ska kunna tillgodoses.⁴² Redan nu kan betydande problem kopplade till *mismatch* urskiljas: samtidigt som arbetslösheten är hög har många verksamhetsområden betydande rekryteringsproblem.⁴³ Dessa rekryteringsproblem avser ofta arbetskraft med grundläggande yrkesutbildning på gymnasial nivå.

Det finns också, som framgått, en bred enighet om att lärlingsutbildningens fördelar bara kan infrias om arbetsplatsförlagt lärande har en stödstruktur utvecklad i samverkan mellan skolor och utbildningsmyndigheter å ena sidan samt mellan branscher och företag å andra sidan.⁴⁴ Avgörande är att branscherna och företagen får ett tydligare mandat på utbildningsområdet och ett starkare inflytande. Det innebär att lokala och nationella programråd bör få inflytande över beslut som rör utbildningarnas innehåll, resurser och organisation.

Lärlingsutbildningen i gymnasieskolan är inte attraktiv, intresset bland gymnasieungdomarna är svagt och entusiasmen i arbetslivet är begränsad. Det vore intressant att pröva möjligheten att introducera en lärlingsutbildningsmodell där branscherna blir direkt ansvariga för utbildningen. Utvecklingen i England

Regeringens förslag om lärlingssystem skulle i praktiken innebära en betydande förändring av svensk yrkesutbildningsmodell.

Tydlig mismatch gör att yrkesutbildningen måste bli mer attraktiv.

En modell där branscherna är direkt ansvariga för utbildningen borde prövas.

⁴⁰ Se också Olofsson och Wadensjö (2012c).

⁴¹ Utbildningsminister Jan Björklund menade att ”Sverige behöver genomgå ett *systemskifte* för lärlingsutbildningar och slå in på samma väg som Tyskland och Österrike”, se Utbildningsdepartementet (2013a). Vår kursivering.

⁴² SOU 2011:72.

⁴³ Karlsson och Skånberg (2012).

⁴⁴ Fuller och Unwin (2009, 2011).

går som framgått i denna riktning. En försöksverksamhet kunde initieras inom ett urval branscher, något som nyligen förordades i en departementspromemoria.⁴⁵ Förutsättningen är att utbildningarna uppfyller de krav som formuleras i gymnasieskolans styrdokument. De involverade branscherna/företagen kunde få hela skolpengen och anordnarstödet för lärlingsutbildningen och skulle då få ekonomiska möjligheter att utveckla en branschspecifik och regionalt förankrad stödstruktur och köpa in de utbildningsmoment från externa utbildningsföretag/offentliga skolor där man inte själv har möjlighet att erbjuda utbildningen. En sådan utveckling skulle vara naturlig när regeringen nu tar steget att förordna möjligheter till lärlingsanställning.⁴⁶

Forskningen talar för att arbetsplatsförlagt lärande kan vara viktigt för en effektiv yrkesutbildning, mindre utdragna och problemfyllda övergångar från skola till arbetsliv och en utveckling av arbetsplatser och arbetsorganisationer.⁴⁷ Forskningen om yrkesutbildning pekar på att det behövs ett effektivt institutionellt ramverk för att skapa förutsättningar för ett mer utbrett och effektivt arbetsplatsförlagt lärande, till exempel i form av lärlingsutbildning. Det måste utvecklas regelverk och samverkan som gör berörda aktörer mer engagerade och beredda att ta risker kopplade till yrkesutbildning. Det handlar om ungdomar, arbetsgivare, fackliga organisationer och myndigheter.

I många länder skapas förutsättningar för likvärdighet och positiva incitament via statlig lagstiftning, men i Sverige är det rimligt att bygga vidare på traditionen med frivilliga överenskommelser mellan parterna. Erfarenheterna talar för att finansierings- och kvalitetssäkringsfrågorna är centrala. Risker som förknippas med yrkesutbildning måste spridas och erkända yrkesstandarder som möjliggör uppföljning och dokumentation av yrkeslärande utvecklas. Här skiljer sig förutsättningarna åt mellan olika branscher – de har kommit olika långt med att utveckla valideringsmodeller. En

central uppgift för stat och myndigheter är att utforma stöd och insatser som kompenserar för dessa olikheter.

Att stora industriföretag står för en krympande del av sysselsättningen talar för ett starkare stöd för utveckling av stödstrukturer och rutiner för lärande på arbetsplatser. Samverkan mellan branscher och arbetsgivare på lokal och regional nivå behöver uppmuntras av statliga insatser. Regionala kompetensplattformar bör ges en mer operativ roll.

En delegation med ansvar för att följa upp och stödja utvecklingen av lärande på arbetsplatser bör inrättas. Den bör omfatta företrädare för utbildningsmyndigheter och parts- och branschorganisationer. Det handlar om att överbrygga det som i dag hämmar intresset för bland annat lärlingsutbildning: arbetsgivares rädsla för långsiktiga och osäkra utbildningsinvesteringar, osäkerhet om kvaliteten och det omedelbara värdet av utbildningsverksamheten och svårighet att rekrytera ungdomar med ”rätt förutsättningar och rätt inställning”.

Vi vill tacka Christer Gerdes och Lena Schröder för värdefulla synpunkter på en tidigare version.

Referenser

- Albæk, K. (2009), ”The Danish Apprenticeship System, 1931–2002: The Role of Subsidies and Institutions”, *Applied Economics Quarterly*, vol. 55 (1), s. 39–60.
- Albæk, K. (2010), ”On the Incidence of Employment Subsidies to Vocational Training”, CAM working paper nr 2010–2, Department of Economics, University of Copenhagen.
- Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2013), *Praktikpladsmangel sætter nye rekorder*, København.
- Brockmann, M., L. Clarke och C. Winch (2008), ”Knowledge, skills, competence: European divergences in vocational education and training (VET) – the English, German and Dutch cases”, *Oxford Review of Education*, vol. 34 (5), s. 547–567.

Arbetsplatsförlagt lärande minskar övergångsproblem från skola till arbetsliv.

Systemet bör bygga på frivilliga överenskommelser mellan parterna.

⁴⁵ Utbildningsdepartementet (2013b).

⁴⁶ Regeringens proposition 2013/14:1.

⁴⁷ Steedman (2012).

- Bäckman, O., V. Jakobsen, T. Lorentzen, E. Österbacka och E. Dahl (2011), "Social Exclusion and Labour Market Attachment among Upper Secondary School Dropouts in Denmark, Finland, Norway and Sweden", Institutet för Framtidsstudier, Arbetsrapport 2011:8.
- Cederberg, M. och N. Hartsmar (2013), "Some Aspects of Early School Leaving in Sweden, Denmark, Norway and Finland", *European Journal of Education*, vol. 48 (3), s. 378–389.
- Danmarks Evalueringsinstitut (2013), "Studenter i erhvervsuddannelserne, En undersøgelse af gymnasiale dimittenders valg og veje genom uddannelsessystemet", Köpenhamn.
- Danske Erhvervsskoler – Lederne (2013), "Udspil til en reform af erhvervsuddannelserne".
- DEA (2013), "Folkeskolens dårligste vælger EUD (erhvervsuddannelser)", Köpenhamn.
- Department for Business, Innovation & Skills (2012), *The Richard Review of Apprenticeships*, London.
- DI, Dansk Metal och KL (2013), "Bedre veje til ungdomsuddannelserne", Köpenhamn.
- Dolphin, T. och T. Lanning (red.) (2011), *Rethinking Apprenticeships*, London: IPPR.
- Esser, F.H. och B. Thoman (2013), "Vocational Education and Training – new challenges", i *BWP Special Edition 2013*.
- European Commission (2013), "The Experience of Traineeship in the EU, Report, Flash Eurobarometer 378", TNS Political & Social.
- Eurostat (2013), "News release: Young people in the EU. The measurement of youth unemployment – an overview of the key concepts".
- Fuller, A. och L. Unwin (2009), "Change and continuity in apprenticeship: the resilience of a model of learning", *Journal of Education and Work*, vol. 22 (5), s. 405–416.
- Fuller, A. och L. Unwin (2011), "Reconceptualising apprenticeship: exploring the relationship between work and learning", *Journal of Vocational Education & Training*, vol. 50 (2), s. 153–173.
- Hensen, K.A. och U. Hippach-Schneider (2012), "Germany VET in Europe – Country report 2012", Cedefop ReferNet Germany.
- HM Government (2013), "The Future of Apprenticeships in England: Implementation Plan", London.
- Juul, I. (2012), "Ligeværd mellem ungdomsuddannelserne – realistisk mulighed eller utopi?", *Dansk Pædagogisk Tidsskrift*, nr 1, s. 15–25.
- Jørgensen, C.H., P. Koudahl, K. Nielsen och L. Tanggaard (2012), "Frafald og engagement – foreløbige resultater", Roskilde universitet.
- Karlsson, N. och O. Skånberg (2012), *Matchning på den svenska arbetsmarknaden*. Underlagsrapport 9 till Framtidskommissionen, Stockholm: Fritzes.
- Kleiner, M.M. (2013), *Stages of Occupational Regulation: Analysis of Case Studies*, Kalamazoo, MI: W.E. Upjohn Institute for Employment Research.
- Ministeriet for Børn og Undervisning (2013), "Notat om resultater af forskning i erhvervsuddannelserne 2011–2012", Köpenhamn.
- Niknami, S., L. Schröder och E. Wadensjö (2014), "Ethnic Minority Youth in the Nordic Labour Market. Responses to cultural diversity in the Nordic welfare states", i R. Halvorsen och B. Hvinden (red.), *Youth, Diversity and Employment: Comparative perspectives on labour market policies*, Edward Elgar Publisher (under utgivning).
- Nilsen, Ø.A. och K.H. Reiso (2011), "Scarring effects of unemployment", Institut for Samfunnsøkonomi, NHH, Discussion paper SAM 26.
- Olli Segendorf, Å. (2013), *Unga i arbete i Norden. Ungas väg mot etablering på arbetsmarknaden i de nordiska länderna*, TemaNord 2013:572, Nordiska Ministerrådet.
- Olofsson, J. och E. Wadensjö (2007), *Ungdomar, utbildning och arbetsmarknad i Norden – lika men ändå olika*, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.

- Olofsson, J. och E. Wadensjö (2011), *Lärlingsutbildning*, Stockholm: SNS Förlag.
- Olofsson, J. och E. Wadensjö (2012a), *Youth, Education and Labour Market in the Nordic Countries. Similar But Not the Same*, Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.
- Olofsson, J. och E. Wadensjö (2012b), "Social Inclusion for Young People in the Nordic Countries: Similar but not Identical", i R. Price (red.), *Young people and work*, Farnham: Ashgate.
- Olofsson, J. och E. Wadensjö (2012c), "Svensk lärlingsutbildning – förutsättningar och utmaningar" i H. Høst (red.), *Tradisjonelle utfordringer – fornyet interesse*, TemaNord 2012:503, Nordisk Ministerråd, Köpenhamn.
- Pilz, M. (2012), "Modulisation of vocational training in Germany, Austria and Switzerland: parallels and disparities in a modernization process", *Journal of Vocational Education & Training*, vol. 64 (2), s. 169–183.
- Regeringen (2013), *Faglært til fremtiden – Bedre og mere attraktive erhvervsuddannelser*, Köpenhamn.
- Regeringen, LO och DA (2013), *Fælleserklæring om reform af erhvervsuddannelserne*, Köpenhamn.
- Regeringens proposition 2013/14:1 *Budgetpropositionen för 2014. Förslag till statens budget för 2014, finansplan och skattefrågor*.
- Ryan, P. (2011), "Apprenticeship: between theory and practice, school and workplace", Leading House Working Paper nr 64.
- Ryan, P., U. Backes-Gellner, S. Teuber och K. Wagner (2012), "Apprentice pay in Britain, Germany and Switzerland: institutions, market forces, market power", Leading House Working Paper nr 75.
- SCB (2008), "Ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning – en undersökning med många utmaningar", Arbetsmarknads- och utbildningsstatistik, Bakgrundsfakta 2008:1.
- SCB (2013a), "Risker för långtidsarbetslöshet", AM110 SM 1304.
- SCB (2013b), "Ungdomsarbetslösheten – jämförbarhet i statistiken mellan ett antal europeiska länder", Arbetsmarknads- och utbildningsstatistik, Bakgrundsfakta 2013:1.
- Schmillen, A. och M. Umkehrer (2013), "The scars of youth. The effects of early-career unemployment on future unemployment experience", IAB–Discussion Paper 6/2013.
- SOU 2011:72 *Gymnasial lärlingsutbildning – med fokus på kvalitet*. Slutbetänkande av Nationella lärlingskommittén, Stockholm: Fritzes.
- SOU 2013:74, *Unga som varken arbetar eller studerar – statistik, stöd och samverkan*. Slutbetänkande av utredningen om unga som varken arbetar eller studerar, Stockholm: Fritzes.
- Steedman, H. (2011), "Challenges and change: Apprenticeships in German-speaking Europe", i T. Dolphin och T. Lanning (red.), *Rethinking Apprenticeships*, London: IPPR.
- Steedman, H. (2012), *Overview of Apprenticeship Systems and Issues. ILO contribution to the G20 Task Force on Employment*, ILO: Genève.
- Tritscher-Archan, S., S. Nowak, S. Weiss och G. Grün (2012), "Austria VET in Europe – Country report 2012", Cedefop ReferNet Austria.
- Utbildningsdepartementet (2013a), "Ny lärlingsreform", pressmeddelande, 27 augusti.
- Utbildningsdepartementet (2013b), *Uppdrag om arbetsplatsförlagt lärande i gymnasie- och gymnasiesärskolan*, promemoria, 27 juni.
- Wadensjö, E. (2013), "Övertäckning och bortfall", Sulcis rapport 2013:3.
- Wennström, O. (2009), *Unga akademikers arbetslöshet och etableringsproblem*, Stockholm: Saco.